

ПРИВАТНА ТОРГІВЕЛЬНА МЕРЕЖА ВІННИЦІ 1921–1932 РР.

Із запровадженням непу у Вінниці відновилась мережа приватних торгових закладів. Переважна більшість з них була дрібними підприємствами, що торгували продуктами харчування та предметами першої необхідності. Це дозволило досить швидко забезпечити потреби міського населення та відкрило для селян і кустарів можливість для реалізації продукції. З ліквідацією приватної торгової справи в Україні у 1932 р. міста не лише втратили сталі канали забезпечення продуктами харчування, а й стали ще вразливішими і залежними від держави та її продуктових карток. Відповідно радянській владі простіше було контролювати ситуацію 1932–1934 рр.

Ключові слова: приватна торгівля, торгова мережа, неп, Вінниця

До радянської влади торгівля була справою приватною з деякими громадськими кооперативними ініціативами. Більшовики за політики «воєнного комунізму» її заборонили, а основним способом забезпечення населення зробили перерозподіл товару за пролетарським принципом. Перехід до мирного життя змусив їх, відновлюючи економіку, поновити елементи вільного ринку. Із запровадженням непу торгівля велася за кількома формами власності: державної, кооперативної, приватної. Дослідники, які вивчають історію України 1920-х рр., приділяють серйозну увагу розвитку торгівлі як сфери економіки [1-7], утім в регіональному розрізі її особливості залишаються ще маловивченими. У наявному доробку вирізняються праці харківських істориків [8; 9]. Торгівля на Поділлі, як правило, розглядається у контексті загальних робіт щодо непівської України. Не виключенням є стаття М. Олійника [10], який чи не єдиний, хто приділив спеціальну увагу цьому питанню, хоч й досліджуючи економіку регіону в цілому. На цьому тлі вінницький сюжет в усіх потенційних аспектах студіювання залишається цілком відкритим для вивчення.

На Поділлі торгівлю націоналізував спеціальним актом губернський ревком у серпні 1920 р. [11], відтоді регіон офіційно жив за правилами «воєнного комунізму», хоча нелегальна приватна торгівля тривала.

Формально вважається, що старт непу дав X з'їзд РКП(б) у березні 1921 р., утім правове вибудовування запуску торгівлі ще тривало певний час. На Поділлі лише 28 липня 1921 р. губвиконком прийняв постанову про дозвіл вільної торгівлі у Вінниці з 10 серпня [12]. Упродовж жовтня 1921 – березня 1922 рр. патентів на торгові підприємства було взято: 1-го розряду – 179, 2-го – 212, 3-го – 249, що дало 197 685 тис. руб. Жодне інше місто Поділля, крім Проскурова, не могло змагатися з Вінницею щодо активності торговців. У Проскурові було придбано патентів 1-го розряду – 406, 2-го – 427, 3-го – 11, що дало 85 900 тис. руб. [13, с. 274]. Найнижчим вважався 1-й розряд. З огляду на статистику складається враження, що у Вінниці було своєрідне трактування розрядів. Переважання Проскурова у загальній кількості торгових патентів був логічним з огляду на його традиційні лідерські позиції в цій сфері, розподіл по розрядах також виглядав досить логічним, а от у Вінниці – суперечливим. Це стосувалося як майже рівного розподілу по розрядах, так й переважання патентів 3-го розряду над 1-м.

Припустити друкарську помилку неможливо, бо загальна сума зборів свідчить, що саме 3-й розряд міг дати такий її обсяг у Вінниці. Перші кроки з відновлення торгівлі свідчили про новий статус міста як губернського центру, де активно росте торгова мережа, відкриваються великі підприємства, насамперед гуртові.

Наступного року розподіл по розрядах реорганізували, запровадивши 5 розрядів: від найвищого 5-го (гуртового) до найнижчого 1-го (розносного). Формувалася нова торгова мережа, налаштовувалася спеціалізація магазинів, відбувався поділ ринку, встановлювалася взаємодія між різними його секторами. Державна торгівля тримала за собою гуртове та гуртово-роздрібне поширення, приватна вела вперед у роздрібній стаціонарній та базарній торгівлі, кооперативна лише ставала на ноги, пробувала конкурувати з приватною. Державні підприємства за торговим обігом значно випереджали кооперативні та приватні заклади, хоча приватна мережа за розміром переважала інші форми.

Торгова мережа Вінниці на 1 січня 1924 р. [14, с. 34]

	державна	кооперативна	приватна	всього
Гуртова	12	11	-	23
Гуртово-роздрібна	9	5	9	23
Роздрібно-постійна	16	29	422	467
Роздрібно-базарна та розносна	-	3	243	246
Всього	37	48	674	759

Якщо у березні 1923 р. у Вінниці було 654 торгових підприємства, то вже на 1 січня 1924 р. – 759 [14, с. 34]. Торгове обслуговування міста забезпечували приватники, яким належало 88,8% закладів міста. Утім вони панували лише на роздрібній торгівлі, лише 9 підприємств функціонувало як гуртово-роздрібні.

Упродовж 1924 р. міська торгова мережа продовжувала зростати (908 закладів), кількісно переважали приватні підприємства (830, або 91,4% мережі) [15]. Серед них дрібними було 56,4% всіх закладів та середніми – 40,0%, причому розсною торгівлею займалися лише приватники. До великих можна віднести 30 (3,6%) підприємств, навіть з'явився приватний гуртовий магазин. Можна вважати, що це був час розквіту непівської торгівлі у Вінниці.

Торговельна мережа Вінниці, 1924-1925 рр. [15]

Патент	Число торгових підприємств							
	2-е півріччя 1923/24 р.				1-е півріччя 1924/25 р.			
	Держ.	Кооп.	Приват.	Всього	Держ.	Кооп.	Приват.	Всього
1-го розряду	-	-	116	116	23	-	158	181
2-го розряду	5	2	352	359	17	12	362	391
3-го розряду	22	9	332	362	33	29	228	290
4-го розряду	19	4	29	52	29	6	19	54
5-го розряду	17	-	1	18	19	1	-	20
Всього	63	15	830	908	121	43	767	936

Уже в наступному півріччі картина змінилася. Курс радянської влади на розвиток державної та кооперативної торгівлі оприявнився. У 1-му півріччі 1924/25

господарчого року (далі – г. р.) приватна торгівля у Вінниці кількісно згорталася (767 замість 830 закладів), її доля в мережі зменшилася до 81,9%. Зник гуртовий заклад, який працював за 5-м, найвищим розрядом, замість 29 магазинів 4-го розряду – залишилося 19 (скорочення на 35%). Число закладів 3-го розряду зменшилося на 37%. Лише дрібна торгівля 1-го та 2-го розрядів кількісно зростала. Підприємства дрібнішали: спочатку відбувався перехід від лавки до рундука, потім – до ятки, а там – і до землі, потім повна ліквідація справи. І це відбувалося на тлі зростання загальної міської торгової мережі (на 3,1%) за рахунок відкриття державних і кооперативних магазинів [15].

На 1925 р. уже склалося розуміння переваг та недоліків різних форм власності торгових закладів. Зокрема, приватники успішніше конкурували з державними та кооперативними заготівельниками, швидше могли відреагувати на дефіцит товару та підняти ціни, знали що, кому і як продати. Треба згадати, що в тодішній міській пресі жила ідея про те, що приватну торгівлю можна поставити на службу радянської держави, що приватних торговців можна перевиховати і залучити до виконання державних завдань, що існує «здорова частина приватної торгівлі». Вінницький журналіст В. Реутов, наприклад, вважав, що треба «змусити змінити методи роботи, поставити торговця в такі умови, за яких його діяльність виливалась би у форми, що відповідали би цілям державної політики»; «з врахуванням торговцем висунутих державою вимог, його очікування без сумніву реалізуються в житті» [15].

У 1925/26 г.р. знову реформували систему дозволів на торгівлю, запровадивши додатковий розряд – торгівлю із землі, відповідно кількісно торгова мережа значно зросла. За 1-е півріччя 1925/26 г. р. серед торгових підприємств у Вінниці: державних – 126, кооперативних – 95, приватних – 928, всього – 1149 [16, с. 151].

Довідник «Вся Украина на 1926/27 год» (Харків, 1926) допомагає частково уявити вінницьку торгову мережу, її географію та спеціалізацію [17, с. 90-100]. Оскільки оголошення були платними, тому дрібні торговці 1-го та 2-го розрядів взагалі не подавали про себе відомості. Рекламу давали більш заможні та, ті, які прагнули вести справу з певними уявленнями про підприємницьку культуру. Вочевидь, серед приватників це були ті, хто ще бачив перспективи розвитку для своєї справи. Усього подано 328 оголошень торгових підприємств 3-го, 41 – 4-го, 32 – 5-го розрядів. 6-й не згадувався, вочевидь, матеріали збиралися до запровадження нової системи класифікації торгівлі. За формою власності оголошення розподілялися таким чином: державні – 72, кооперативні – 56, приватні – 273.

До 5-го розряду належали, як правило, торгові представництва різних державних трестів, зокрема «Хлібопродукт» (сільськогосподарські продукти; вул. Леніна, 61, вул. Покровська, 18), «Господарсоюз» (сільськогосподарські машини; вул. Леніна, 76), «Плугатар» (сільськогосподарські машини; вул. Раковського, 18), «Полесторг» (сірники), Держрибсиндикат (вул. Леніна, 13), Нафтасиндикат (вул. Вокзальна, 4), «Коопптах» (вул. Раковського), Текстильсиндикат (вул. Леніна, 17), Дунсукно (вул. Леніна, 43), Укршкітрест (вул. Козицького, 27) тощо. Вони проводили гуртові операції, тому це були не заклади з торговим залом, а скоріше контори. І розташовувалися вони у центрі міста або головних його магістралях. Жодного оголошення про приватну гуртову торгівлю в довіднику не виявлено. І це

на тлі того, що у Вінниці не було закладів, навіть державних, з гуртової торгівлі бакалійно-колоніальними товарами, галантереєю, частково мануфактурою. Роздрібникам доводилося їздити у великі міста, що значною мірою здорожувало товар [18].

Державна торгівля була представлена також у гуртово-роздрібній та роздрібній торгівлі. Роздрібну вели крамниці загальноукраїнської мережі «Ларьок». У Вінницю вона прийшла у 1924 р., і наступного року її представляло 64 магазини [19] переважно 3-го та 4-го розрядів, до 5-го найвищого належав лише один заклад (вул. Леніна, 8). Інша мережа Вінцербкооп, кооперативна, охоплювала 22 магазини, з яких в центрі розташовувалися 9, по базарах – 5, робітничих районах – 5, військових – 3 [19]. Серед них було 3 заклади найвищого 5-го розряду (2 – Новий Базар; вул. Леніна, 62). Вони пропонували товари широкого спектру: галантерея, взуття, мануфактура, посуд, лампи тощо. Верхнебузький районний союз споживчих товариств також мав магазин 5-го розряду (вул. Раковського, 2), що спеціалізувався на бакалійних товарах. Цукровики об'єдналися в кооператив, що базувався на насінневому заводі. Вони мали кілька дрібних лавок по місту, але патент платили за 5-й розряд. Приватники розосереджувалися по всьому місту, але більші магазини тяжили до центру, а дрібніші до робочих районів та базару.

Загальна географія торгової мережі була цілком логічною. У центрі (на захід обмеженому тодішньою вул. Дзержинського) розміщувалося 235 закладів (57,5% мережі). Це були багатопрофільні та вузькоспеціалізовані промтоварні крамниці. Продуктові заклади та крамниці з товарами широкого вжитку, власниками яких й були переважно приватники, тяжили до базарів та місця роботи споживача. Такої саме тактики дотримувалися й кооперативні магазини. Торгівля м'ясом, рибою, борошном, посудом та фуражем зосереджувалася переважно на базарах. Жодної молочної крамниці не виявлено.

Приблизно з 1926 р. в Україні почалось скорочення торгової мережі, насамперед через зникнення приватних закладів та заміщення державної роздрібною торгівлі кооперативною (наприклад, у 1927 р. з ліквідацією «Ларька» його магазини було передано кооператорам). Держава стимулювала розвиток кооперативної торгівлі для протистояння приватному капіталу. Поступово низкою заходів (податковий тиск, відсутність державних кредитів, системою постачання/розподілу товару, зупинення оренди приміщень, обмеження географії торгівлі – локалізація на окраїнах міста) вона намагалася витіснити приватників. Якщо у 1923–1924 рр. приватна роздрібна торгівля мала домінуючі позиції в продажу металевих виробів, галантереї, шкіряних товарів, мануфактури, була лідером у торгівлі продуктами харчування, то поступово її витіснили лише в сферу роботи із сільськогосподарською сировиною та товарами кустарного виробництва [20]. Селянину та кустарю, який виготовляв одяг, взуття, меблі та інші предмети широкого вжитку, простіше було контактувати саме з приватним торговцем. Останній з його швидким реагуванням на попит тут був набагато кращим, оскільки мав встановлені сталі контакти з виробниками більшості продуктів та кустарних товарів, працював з готівкою. У 1926/27 г. р. найбільш помітне скорочення приватної торгівлі проходило в групі шкіряних і мануфактурних товарів.

Із зростанням заробітної платні товарний голод став нормою з другої половини 1920-х рр. Приватні торговці мали свої шляхи його здолаття, зокрема нелегальні / протиправні з точки зору влади. Вони користувалися знайомствами з радянськими чиновниками та торговими службовцями і отримували централізовано дефіцитний товар, налагоджували контакти з торговцями з інших міст, особливо великих, торгували контрабандним товаром. Разом з тим об'єктивно вони забезпечували місцевий ринок дефіцитними товарами, що знімало загальну напруженість серед населення. Водночас вони не мали можливості брати активну участь в кампанії зі зниження цін, оскільки платили надто високі податки. Радянська державна та кооперативна торгівля регулярно звітували про зниження цін, що подавалося як турбота про трудівника, ліквідація ринку як регулятора попиту та пропозиції. Приватна торгівля штучно маргіналізувалася в очах населення.

З 1927 р., після XV з'їзду ВКП(б) з курсом на індустріалізацію розпочався системний тиск на приватну торгівлю. Віднині основою роздрібною торговою мережі мала стати кооперативна, розмір мережі мав визначатися радянськими плановими нормативами, а не місцевою ініціативою.

З 1928/29 г. р. у Вінниці скорочення приватної торгівлі прискорилося. Якщо на 1 лютого 1927 р. було 659 торгових закладів, на 1 липня 1928 р. – 505 [21, арк. 102], то вже за 1-е півріччя 1929 р. по хлібофуражному ринку закрилося 30% крамниць, м'ясному – 85%. Усього по Вінницькій окрузі з 2068 приватних підприємств припинили діяльність 604 (або 28,7%) [21, арк. 112]. Як наслідок, за річним звітом президії Вінницької міськради, склалися особливі складнощі з постачанням хліба, м'яса, молока, масла, решту продуктів (цукор, крупи, олія) вдалося забезпечувати за продуктовими картками [21, арк. 113].

Скорочення приватної мережі по округу йшло швидше, ніж у Вінниці. На відміну від загальноукраїнських тенденцій у Вінниці приватникам вдалося найдовше втриматися в торгівлі кустарними виробами, а також яйцями та овочами. Показово, що з 1929 р. статистичних даних про поточний розмір міської приватної торговельної мережі поки виявити не вдається, у документах є лише відомості про кількість закритих закладів.

За підтримки держави кооперативна торгівля за торговим обігом зростала, утім саму мережу закладів підтримати не могла, що позначалося на якості обслуговуванні населення, підвищенні цін та дефіциті продуктів харчування. На 1 жовтня 1930 р. у Вінниці основу роздрібною торгівлі складали лише 107 кооперативних крамниць [22]. Для обслуговування пайовиків кооперативів створювалися закриті продуктові розподільники. Вінцеробкооп на 15 листопада 1929 р. вже мав 80 таких закладів для робітників хімічного заводу, швейної фабрики, друкарні, заводу «Молот», фабрики взуття, електростанції тощо [21, арк. 112].

З 1929 р. приватники зі скороченням централізованого постачання товарами, встановленням твердих закупівельних цін, запровадженням хлібних карток, втратили свободу ринкового маневру. Податковий та адміністративний тиск не зменшувався, і попри наявність коштів та вміння торгувати на осінь 1930 р. фактично залишилися лише дрібні підприємці на міських базарах. У 1932 р. із заборонаю відкривати нові приватні заклади така форма торгівлі в УСРР, відповідно й у Вінниці, зникла повністю. Відомо, що на 1 січня 1932 р. в усіх містах

Вінницької області було 764 крамниці державної та кооперативної форми власності [23].

З ліквідацією приватної справи місто втратило сталі канали забезпечення продуктами харчування, що зробило вінничан ще більш вразливими та залежними від держави та її продуктових карток. Відповідно радянській владі простіше було контролювати ситуацію 1932–1934 рр.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Маслов А. О. Внутрішня торгівля України в період НЕПу (1921-1929 рр.) : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.04 / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1995. 19 с.
2. Григоренко Д. А. Законодавче регулювання торгівлі в Україні за часів неп (1921-1929 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.
3. Гарарук Л.В. Біржова торгівля України в період нової економічної політики (1921-1929 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 20 с.
4. Хромов І.О. Товарні біржі України в період нової економічної політики (1921-1928 рр.). Одеса, 2010. 148 с.
5. Лантух В. В. Становление и развитие торговли на Украине в 1921-1932 гг. Харьков, 1992. 190 с.
6. Лантух В. В., Лантух І. В., Пантелеймоненко А. О. Державне регулювання торгівлі в Україні (20-ті - початок 30-х рр. ХХ ст.) : іст.-економ. дослідж. Полтава, 2011. 293 с.
7. Оніпко Т. В. Торговельна діяльність споживчої кооперації України в період непу (історико-економічний аспект). Полтава, 2010. 345 с.
8. Рудь А. А. Розвиток кооперативної торгівлі на Харківщині в роки непу (1921-1929 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2011. 20 с.
9. Скубій І. В. Торгівля в Харкові в роки непу (1921-1929): економіка та повсякденність. Харків, 2017. 304 с.
10. Олійник М. П. Розвиток торгівлі на Поділлі в роки НЕПу // Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Історичні науки. 2013. Вип. 6. С. 472-483. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkpnui_2013_6_58
11. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). Ф. Р-40. Оп. 1. Спр. 873. Арк. 79
12. Хроніка // Вісти. 1921. 28 лип.
13. Хозяйственное строительство Подолии : отчет губэкономсовещания Украинскому экономическому Совету, окт. – март 1921/1922 г. Винница, 1922. С. 274.
14. Торговля Подолии // Бюлетень Поділ. губерн. стат. бюро. 1924. № 3. С. 34-47.
15. Реутов В. К вопросу о частной торговле // Бюллетень Винниц. товар. биржи. 1925. 27 июня.
16. Облік торгових закладів Вінокруги за 1-ше півріччя 1925/26 р. // Бюлетень Вінниц. окруж. стат. бюро. 1926. № 3-4. С. 150-157.

17. Вся Украина на 1926/27 год : в 5 ч. : адрес.-справоч. кн. Харьков : Укр. экономист, 1926. 438 с.
18. Янюк Д. Снабжение частного розничника // Бюллетень Винниц. товар. биржи. 1925. 23 апр.
19. Що сказала міськрада про її діяльність // Черв. край. 1925. 3 берез.
20. Г-р Г. Частная торговля на Подолии // Бюллетень Винниц. товар. биржи. 1925. 11 июня.
21. ДАВіО. Ф. Р-151. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 102.
22. Матеріяли до відчиту про діяльність Вінницької міської ради VIII-го скликання з жовтня 1928 р. до жовтня 1930 р. Вінниця, 1930. 61 с.
23. ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп. 1. Спр. 3а. Арк. 81.

Наталка Жмуд

«СВІЙ-ЧУЖИЙ» ЯК МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО КОНЦЕПТУ ВРОГА

У статті увагу зосереджено на формуванні радянського концепту ворога. Розглянуто основні механізми моделювання образу ворога: від конструювання бінарної парадигми «свій-чужий» до демонізації «чужого» як потенційного ворога. Акцентується на ролі радянської системи у процесі міфотворення щодо стереотипного негативного сприйняття як зовнішнього, так і внутрішнього ворога.

Ключові слова: «свій», «чужий», ворог, радянська ідеологія, радянська ідентичність.

У сучасному науковому дискурсі актуальним залишається вивчення радянського минулого, яке й до сьогодні відкрито чи завуальовано проявляється у різних сферах життєдіяльності. Це пов'язано з тим, що соціалізація більшої частини дорослого населення сучасної України відбулась саме у радянський час. А ностальгійний інтерес пострадянського покоління свідчить про «живучість» радянської спадщини.

Соціологічні опитування демонструють досить складну трансформацію радянської ідентичності українців, що демонструє досить міцні світоглядно-поведінкові патерни у дихотомічній парадигмі «свій/чужий». Саме її полярність посилює амбівалентні настрої в суспільстві, часто позбавляє альтернативи, що й призводить до перетворення «іншого» у «ворога».

Образ «ворога» завжди у різних культурах був органічною складовою суспільного розуміння світу. Але у радянський період його формування відбувалося крізь ідеологічну парадигму, за систематичної агітації та пропаганди. Тому важливо увиразнювати саме природу та механізми конструювання радянського концепту «ворога» та деконструктивні наслідки для сучасного суспільства.

Ця тема тривалий час залишалася на маргінесі історичних наукових досліджень навіть у пострадянський час. Така дослідницька позиція пояснюється